

Maryla Fałdowska

ORCID: 0000-0003-1753-1556

„Ujawnić i izolować” – losy policjantów obozów juchnowskiego i kozielskiego (lipiec 1940–czerwiec 1941)

SŁOWA KLUCZOWE:

*Policja Państwowa, niewola radziecka, niewola jeniecka,
obóz kozielski, obóz juchnowski*

STUDIA I ANALIZY

Wprowadzenie

Stan badań nad obozami jenieckimi NKWD¹, zorganizowanymi na terenie ZSRR w ostatnich latach systematycznie jest powiększany². Zajmujący się tym zagadnieniem opisywali głównie losy jeńców, których umieszczono w trzech obozach specjalnych – Kozielsku i Starobielsku przeznaczonych dla oficerów Wojska Polskiego i obozu specjalnego o zaostrzonym rygorze w Ostaszkowie, funkcjonujących od września 1939 do maja 1940 r., a więc tych, których kres zapoczątkowała zbrodnia dokonana poprzez rozstrzelanie w tył głowy, określana współcześnie zbrodnią katyńską. W odniesieniu do jeńców-policjantów na uwagę zasługuje monografia obozu w Ostaszkowie³.

¹ Narodnyj Komissariat Wnutriennych Del.

² Zob. szerzej: S. Jaczyński, *Ocaleni od zagłady. Losy oficerów polskich ocalałych z masakry katyńskiej*, Warszawa 2012; M. Fałdowska, *Obóz polskich jeńców wojennych w Kozielsku (wrzesień 1939–maj 1940)*, Siedlce 2013; B. Gałek, *Starobielsk: obóz jeniecki NKWD, wrzesień 1939–maj 1940*, Warszawa 2014.

³ M. Fałdowski, *Zagłada polskich policjantów więziennych w obozie specjalnym NKWD w Ostaszkowie (wrzesień 1939–maj 1940)*, Szczytno 2016.

Jednak w dotychczasowych publikacjach poświęconych szeroko rozumianej zbrodni katyńskiej⁴, niewiele pisano o losach policjantów internowanych w obozach na Litwie i Łotwie, a następnie zagarniętych przez NKWD, po zaanektowaniu tych państw przez Związek Radziecki latem 1940 r.

Przedmiotem niniejszego artykułu są losy polskich policjantów przetrzymywanych w obozach NKWD w Juchnowie i Kozielsku, którzy trafili do tych obozów w trzecim (Juchnow) i drugim (Kozielsk) okresie ich funkcjonowania, tj. lipiec 1940–czerwiec 1941.

W obozie ostaszewskim wobec policjantów było „odmienne, bardziej rygorystyczne niż wobec jeńców z innych obozów specjalnych postępowanie władz radzieckich”⁵. Z tego obozu ocalało najmniej osób, bo większość w niewoli nie dała się złamać ani psychicznie, ani moralnie, nie wyrzekła się swojej ojczyzny, religii i zasad politycznych. Dlatego z wielkim prawdopodobieństwem można przyjąć, że ujawnieniu i izolowaniu policjantów w obozach juchnowskim i kozielskim przyświecał ten sam cel – eksterminacja ludzi będących wrogami władzy radzieckiej i stanowiących zagrożenie dla ustroju komunistycznego.

Podjęta problematyka stanowi tylko wyimek z obszaru w dużym stopniu dotychczas niezbadanego, wymagała przeprowadzenia kwerendy archiwalnej i bibliotecznej. Wobec zasobu źródeł, dotyczących podjętego tematu w prowadzonych badaniach zastosowano metodę bezpośredniego ustalania faktów historycznych, tzw. metodę indukcyjną, która daje względną pewność wnioskowania. Gdy napotymano na brak informacji źródłowych, odwoływano się do dającej prawdopodobieństwo wnioskowania, metody pośredniego ustalania faktów, czyli tzw. metody dedukcyjnej. Przy ustalaniu faktów, o co do których nie odnaleziono bezpośrednich informacji w źródłach, korzystano z metody porównawczej.

„Ujawnić i izolować”

Zajęcie w czerwcu 1940 r. Litwy i Łotwy przez Armię Czerwoną spowodowało zmianę sytuacji przebywających tam polskich internowanych, którzy znaleźli schronienie w tych krajach po 17 września 1939 r. Polacy, a wśród nich policjanci przetrzymywani do tej chwili w obozach interno-

⁴ I. Kowalska, E. Pawińska (red.), M. Tarczyński (wstęp), *Zbrodnia katyńska. Bibliografia 1940–2010*, Warszawa 2010.

⁵ M. Fałdowski, *Zagłada polskich...*, s. 378.

wania, na mocy decyzji ludowego komisarza spraw wewnętrznych ZSRR Ławrentija P. Berii zostali przejęci przez NKWD i wywiezieni z Litwy w lipcu, a z Łotwy w sierpniu 1940 r. do ZSRR do obozów w Kozielsku, tzw. Kozielsk „II” i Juchnowie⁶.

W ciągu pierwszych tygodni pobytu jeńców w obozie kozielskim i juchnowskim, sporządzono ich ewidencję i wzywano na jej uzupełnienie. W większości ograniczono się do pierwszej ewidencji, ale policjantów i pracowników policji, jak wynika z polskich dokumentów, wzywano wielokrotnie, podobnie jak tych, którzy byli przesłuchującym znani jako nastawieni antyradziecko lub byli dobrymi kandydatami na agentów i konfidentów. Na tych pozyskiwano głównie ludzi, których rodziny pochodziły z ziem okupowanych przez ZSRR, gdyż łatwiej było ich zastraszyć⁷.

2 września 1940 r. zastępca ludowego komisarza spraw wewnętrznych Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR) mjr bp. Siergiej Duchowicz poprosił szefa Zarządu Jeńców Wojennych (JW) Piotra Soprunienkę o wysłanie do 3. Wydziału (Kontrwywiad) Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (GUB⁸ NKWD) BSRR listy jeńców znajdujących się w obozach, którzy byli pracownikami m.in. policji politycznej⁹. Z wielkim prawdopodobieństwem jeszcze tego samego lub następnego dnia naczelnik 2. Wydziału (Wydział Ewidencji i Rejestracji) Zarządu JW Iwan Maklarski sporządził zawierającą 100 nazwisk listę jeńców z obozu kozielskiego, uznanych za

⁶ Rozkaz nr 00806 komisarza ludowego spraw wewnętrznych ZSRR Ł. Berii w sprawie przeniesienia polskich wojskowych internowanych na Litwie do obozów NKWD ZSRR z 6 lipca 1940 r., [w:] W. Materski i in. (red. nauk. i oprac.), *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3 (red. A. Belerska), *Losy ocalałych, lipiec 1940–marzec 1943*, Warszawa 2001, s. 55–56; Rozkaz nr 001011 Ł. Berii o przekazaniu Polaków internowanych na Łotwie do obozów NKWD ZSRR z 15 sierpnia 1940 r., [w:] tamże, s. 90.

⁷ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Kol. 12/5/4, Obóz internowanych W.P. w Kozielsku ziemi smoleńskiej, k. 3; Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej – AAN), Hover Instytutom (dalej – HI), Kolekcja Andersa, IV–58 (493–497). Stanisław Grzegoryczyk, k. 5; Zapisy Terroru. Repozytorium Ośrodka Badań nad Totalitaryzmami, Stefan Frelka, s. 3, <https://www.zapisyterroru.pl> (dostęp: 31.07.2018); Archiwum Wschodnie w Warszawie (dalej – AWCh), sygn. II/641, Z Grodna przez Litwę do Kozielska, k. 4; AAN, HI, Kolekcja Andersa, IV–58 (649–650). Kwestionariusz b. jeńca – internowanego – więźnia – „łagiernika” – zesłańca w Z.S.R.R., kpt. Franciszek Zientara, k. 1.

⁸ Głównoje Uprawlenije Biezopasnosti.

⁹ Pismo zastępcy komisarza ludowego spraw wewnętrznych BSRR S. Duchowicza do P. Soprunienki w sprawie sporządzenia wykazu polskich jeńców wojennych, byłych pracowników wywiadu i kontrwywiadu z 2 września 1940 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 113.

pracowników polskiego wywiadu i kontrwywiadu. Na tej liście znaleźli się m.in. następujący policjanci: mjr Konstanty Worono (nr 18 na liście), przod. Antoni Witkowski (nr 62) st. post. Jan Pytlak (65)¹⁰, kom. Witold Skrentowski (nr 70), st. przod. Emil Stefaniec (nr 71), przod. Kazimierz Fuks (83), przod. Paweł Majewski (nr 88), przod. Hilary Urbanowicz (nr 91), mjr Hugo Zemler (nr 98)¹¹.

1 października 1940 r. komisarz ludowy spraw wewnętrznych BSRR Ławrientij Canawa zwrócił się do P. Soprunki z prośbą o odesłanie z obozów kozielskiego i juchnowskiego do Mińska 25 polskich oficerów, głównie pracowników wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznej celem wykrycia szpiegowsko-dywersyjnych rezydentur i agentury wprowadzonej przez polskie organy na terytorium ZSRR¹². Po otrzymaniu zgody pierwszego zastępcy komisarza ludowego spraw wewnętrznych ZSRR Wsiewołoda Mierkułowa, szef Zarządu JW P. Soprunki (na podstawie pisma z 4 października) nakazał odesłanie wymienionych w spisie Ł. Canawy osób do więzienia wewnętrznego w Mińsku¹³. Z obozu kozielskiego na liście widniało co najmniej 21 nazwisk jeńców, wśród których byli wyżej wymienieni policjanci (Worono, Skrentowski, Majewski, Zemler). Z obozu juchnowskiego na liście nie było żadnych policjantów. Do 12 października 1940 r. ustalono, że w obozach NKWD ZSRR przetrzymywanych jest 369 policjantów, w tym: 2 pułkowników, 2 podpułkowników, 12 majorów, 14 kapitanów, 8 poruczników, 11 podporuczników, 727 podoficerów i 593 szeregowych¹⁴.

13 października 1940 r. P. Soprunki powiadomił komendanta obozu kozielskiego Wasilija Korolowa, że na polecenie Ł. Berii, następnego dnia rano do Kozielska przybędzie 9 pracowników centralnego aparatu NKWD, na czele z zastępcą naczelnika 2. Wydziału Głównego

¹⁰ Zob. szerzej: *Zapisy Terroru. Repozytorium...*, Jan Pytlak, s. 1–4, <https://www.zapisy-terroru.pl> (dostęp: 31.07.2018).

¹¹ Sporządzona przez naczelnika 2. Wydziału Zarządu JW I. Maklarskiego lista internowanych z obozu kozielskiego, uznanych za pracowników polskiego wywiadu i kontrwywiadu z (nie wcześniej) 2 września 1940 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 113–117.

¹² Centrale Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej – CAW), VIII 800.20355, p. 8–13; tamże, VIII 800.20.450, p. 164, 165; *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, 157–159.

¹³ Pismo P. Soprunki do W. Mierkułowa w sprawie skierowania do dyspozycji NKWD BSRR 25 polskich oficerów, jeńców wojennych z 4 października 1940 r., [w:] tamże, s. 156–157; por.: CAW, VIII 800.20.355, p. 7; tamże, VIII 800.20.450, p. 155, 156; tamże, VIII 800.20.450, p. 157, 158.

¹⁴ Informacja sporządzona przez P. Soprunki o stopniach polskich jeńców wojennych i internowanych, przetrzymywanych w obozach NKWD ZSRR, z 12 października 1940 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 168–170.

Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego (GUGB)¹⁵, kpt. bp. Iwanem Sze-wielewem¹⁶, oraz komendanta obozu juchnowskiego Filipa Kadyszewa, że do Juchnowa przybędzie 6 pracowników, centralnego aparatu NKWD, pod kierownictwem st. lejt. bp. Żukowa¹⁷. Komendanci obozów zostali zobowiązani rozkazem do osobistego odebrania wysłanych pracowników operacyjnych ze stacji kolejowych. Zadanie nowo przybyłych członków NKWD miało polegać na wykonaniu pracy polegającej na ujawnieniu i izolowaniu tych, którzy nie godzili się na jakąkolwiek współpracę z władzami radzieckimi, prowadzili działalność kontrewolucyjną i dążyli do odbudowy niepodległej Polski.

14 października 1940 r. dowódca 136. wydzielonego batalionu Wojsk Konwojowych NKWD ZSRR mjr Tierientij Mieżow mianował Daniła Zuba dowódcą konwoju specjalnego z zadaniem przewiezienia w wagonie więziennym nr 653 ze stacji Kozielsk do więzienia w Mińsku 30 jeńców po siedmiu w 4–5 turach, przydzielając jednocześnie siedmioosobowy konwój¹⁸. Ostatnia grupa policjantów z obozu kozielskiego, figurująca na liście Ł. Canawy (Worono, Skrentowski, Majewski) została przetransportowana do Mińska dnia 28 października¹⁹. Jeszcze tego samego dnia zmieniano decyzje i mjr. H. Zemlera wywieziono z obozu na zesłanie²⁰. Dodatkowo 16 października P. Soprunienko nakazał, aby z obozu kozielskiego, skierować pod wzmocnionym konwojem do więzienia butyrskiego w Moskwie, do dyspozycji wydziału śledczego GUGB 5 jeńców, wśród których był st. post. Konstanty Szydłowski. Podkreślał aby podczas „[...] wysyłki z obozu i etapowania izolować ich od siebie”²¹.

Przedstawiciele smoleńskiego NKWD – szef Zarządu kpt. bp. Jemielian Kuprijanow i naczelnik 3. Wydziału UGB st. lejt. Andriejew – 14 grud-

¹⁵ Głównoje Uprawlenije Gosudarstwiennoj Biezopasnosti.

¹⁶ Telegram P. Soprunienki do komendanta obozu kozielskiego W. Korolowa powiadamiający o przybyciu grupy specjalnej Zarządu JW z 13 października 1940 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 171; zob. szerzej: *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 2 (red. A. Belerska), *Zagłada, marzec–czerwiec 1940*, Warszawa 1998, s. 514.

¹⁷ Telegram P. Soprunienki do komendanta obozu juchnowskiego F. Kadyszewa powiadamiający o przybyciu grupy specjalnej Zarządu JW z 13 października 1940 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 171–172; por.: tamże, s. 341.

¹⁸ Rozkaz dowódcy 136. wydzielonego batalionu Wojsk Konwojowych NKWD ZSRR w sprawie konwojowania jeńców wojennych z 14 października 1940 r., [w:] tamże, s. 172.

¹⁹ Lista etapowa jeńców wojennych, wywożonych z obozu kozielskiego z 28 października 1940 r., [w:] tamże, s. 189.

²⁰ Tamże, s. 190.

²¹ Polecenie P. Soprunienki dla komendy obozu kozielskiego o etapowaniu internowanych Polaków z 16 października 1940 r., [w:] tamże, s. 179.

nia 1940 r. donosili P. Soprunicie, że zdemaskowali dwóch policjantów – przod. Hilarego Urbanowicza i przod. Antoniego Witkowskiego – „[...] jako aktywnie działających w przeszłości w zwalczaniu ruchu komunistycznego w był[ej] Polsce, w związku z czym zostaną pociągnięci do odpowiedzialności sądowej”²², prosząc jednocześnie o wydanie polecenia na przeniesienie ich do więzienia wewnętrznego w Smoleńsku. Dwa dni później Zarząd JW wydał odpowiednie dyrektywy. W krótkim czasie komendant obozu W. Korolow zameldował P. Soprunicie, iż 22 grudnia H. Urbanowicza i A. Witkowskiego wysłano do dyspozycji obwodowego Zarządu NKWD (UNKWD²³). Zarazem przesłał do Zarządu JW protokół z przesłuchania obu tych jeńców i dotyczące ich fiszki wzoru nr 2²⁴.

16 grudnia 1940 r. Ł. Canawa ponownie zwrócił się z prośbą do P. Soprunienki o etapowanie z obozu kozielskiego do dyspozycji UNKWD obwodu wilejskiego wraz z aktami ewidencyjnymi 19 jeńców, w tym 16 policjantów. Byli to policjanci, którym przy nazwiskach nie wpisano stopnia lecz stanowiska: 1) Adolf Dąbrowski – zastępca komendanta policji w Brasławiu, 2) Henryk Karpiński – komendant posterunku policji w gminie Dryświaty, 3) Franciszek Pitek – komendant posterunku policji w Druui, 4) Józef Cieśla – komendant posterunku policji gminy Opsa, 5) Marian Ziębiński – komendant policji gminy Nowy Pohost, 6) Józef Dybała – komendant posterunku policji gminy Druja, 7) Aleksander Paszkiewicz – komendant posterunku policji gminy Plussy, 8) Antoni Rozwandowicz – zastępca komendanta posterunku policji gminy Słobódka, 9) August Milczewski – komendant posterunku policji gminy Jody, 10) Stanisław Sawala – pomocnik komendanta posterunku policji powiatu Jody, 11) Stanisław Smałong – komendant posterunku policji gminy Widzie, 12) Aleksander Grad – zastępca komendanta posterunku policji gminy Widzie, 13) Stanisław Klekowski – komendant posterunku policji w Kozianach (gmina Bohiń), 14) Józef Oganowski – komendant posterunku policji w gminie Bohiń, 15) Emil Stefaniec – komendant tajnej policji w powiecie święciańskim, 16) Aleksander Dubowski – komendant policji w powiecie święciańskim²⁵. 20 grudnia P. Soprunienko

²² Pismo Zarządu NKWD ZSRR obwodu smoleńskiego do P. Soprunienki w sprawie etapowania do więzienia w Smoleńsku dwóch jeńców wojennych z 14 grudnia 1940 r., [w:] tamże, s. 248.

²³ *Uprawnienje NKWD*.

²⁴ *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 249.

²⁵ Pismo komisarza ludowego spraw wewnętrznych BSRR Ł. Canawy do P. Soprunienki z poleceniem skierowania polskich jeńców wojennych do dyspozycji UNKWD obwodu wilejskiego z 16 grudnia 1940 r., [w:] tamże, s. 249–250; por.: K. Halicki, *Organizacja*

skierował do komendanta W. Korolowa polecenie odesłania wymienionych jeńców. 21 grudnia szef Sztabu Wojsk Konwojowych NKWD ZSRR kombryg Michaił Kriwienko wydał odpowiednie dyspozycje dowódcy 14. Brygady Wojsk Konwojowych. Tego dnia pierwszych 8 policjantów wywieziono zgodnie z miejscem przeznaczenia. Nie wysłano z powodu choroby A. Dąbrowskiego, który pozostał w obozie²⁶. 17 stycznia 1941 r. przetransportowano następnych 7 policjantów, o czym P. Soprunienko wcześniej informował szefa zarządu obwodowego kpt. bp. A. Sokołowa²⁷. W tym samym dniu st. przod. E. Stefańca przewieziono do Świącian i przedstawiono zarzut prześladowania rewolucjonistów. Figurował on „w spisie internowanych z obozu kozielskiego uznanych za pracowników Oddziału II Sztabu Głównego WP, wywiadu KOP i policji politycznej. Spis ten został sporządzony na prośbę 3. Wydziału Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego NKWD Białoruskiej SRR i przesłany [do niego już – przyp. M.F.] 2 września 1940 r.”²⁸

Władze obozów kozielskiego i juchnowskiego stale ze sobą współpracowały w ujawnianiu ukrywających się policjantów, których po rozpoznaniu natychmiast przewożono do Kozielska, gdzie przetrzymywano kadrę kierowniczą wielu placówek wywiadowczych. Wiadomo, że obozowy oddział specjalny obozu juchnowskiego okresowo przysyłał szczegółowe charakterystyki jeńców, co do których zebrał informacje o ich służbie w policji lub w kontrwywiadzie.

Do 11 grudnia 1940 r. w obozie juchnowskim przebywał przod. Julian Chmielewski²⁹, by następnie zostać przeniesionym do obozu kozielskiego.

25 grudnia 1940 r. szef oddziału specjalnego obozu juchnowskiego Arndt przesłał o nim doniesienie specjalne do P. Soprunienki i do szefa 3. Wydziału UGB UNKWD obwodu smoleńskiego Andriejewa. Informował w nim, że oddział rejonowy NKWD w Słonimiu ustalił, iż J. Chmielewski pod pseudonimem „Szwarz”, od 1923 do 1939 r. pracował jako wywiadowca w specjalnej brygadzie policyjnej do walki z ruchem rewolucyjnym.

i funkcjonowanie Policji Państwowej w Okręgu Wileńskim w okresie międzywojennym – zarys problematyki, [w:] H. Styś, P. Tomaszewski (red.), Historia i Polityka. Myśl polityczna i dyplomacja w XX wieku, t. VII, Toruń 2008, s. 104–123.

²⁶ Rozkaz M. Kriwienki dla szefa sztabu 14. Dywizji Wojsk Konwojowych NKWD ZSRR o konwojowaniu jeńców wojennych z 21 grudnia 1940 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 252–254.

²⁷ Tamże, s. 251.

²⁸ Meldunek komendanta obozu W. Korolowa dla P. Soprunienki o wysłaniu internowanego E. Stefańca do dyspozycji oddziału NKWD ZSRR rejonu święciańskiego z 17 stycznia 1941 r., [w:] tamże, s. 274.

²⁹ Syn Stanisława, urodzony w 1899 r., pracownik PP w Słonimiu, [w:] tamże, s. 275.

Przed nadejściem Armii Czerwonej pełnił funkcje „kierownika grupy wywiadowców i szpicli polskiej policji politycznej”, miał swoich konfidentów, werbował agentów wśród komunistów. Donoszono także, iż w trakcie przesłuchań J. Chmielewski bił i torturował więźniów³⁰.

21 stycznia 1941 r. Ł. Canawa pisał o nim:

[...] w okresie istnienia państwa polskiego służył w polskiej policji wywiadowczej i był kierownikiem grupy wywiadowców w Słonimiu. [...] może być wykorzystany do ujawnienia konfidentów byłej polskiej policji³¹.

Ostatecznie 20 lutego dostarczono go do Mińska do dyspozycji 2. Wydziału UGB NKWD BSRR³².

23 stycznia 1941 r. starszy inspektor Wydziału Ewidencji i Rejestracji Zarządu JW Maks Gobierman zestawiał listę 35 internowanych obozu juchowskiego, obejmującą byłych policjantów bądź pracowników wywiadu. Jak wynika z dyrektywy opatrzonej datą „24 styczeń”, P. Soprunieno przekazał (jako załączniki) naczelnikowi oddziału specjalnego obozu kozielskiego mł. lejtn. bp. M. Starikowiczowi, 31 akt ewidencyjnych obozu i 28 akt ewidencyjnych oddziału specjalnego³³. Nazwiska Góral, Pospiech, Michalak znajdujące się na liście z wielkim prawdopodobieństwem mogą odnosić się do policjantów³⁴. Po otrzymaniu powyższej dyrektywy, oddział specjalny obozu juchnowskiego przygotował wykaz zawierający dane 35 więźniów, którzy następnie zostali odesłani do obozu kozielskiego, do którego przybyli 3 kwietnia 1941 r. Wszyscy ukrywali „przez długi czas swoją wywiadowczą i in[na] aktywną pracę na rzecz by[łej] Polski. Przyznali się do tego dopiero po zdemaskowaniu” – pisał P. Sprunienko³⁵.

³⁰ Tamże.

³¹ Pismo Ł. Canawy do zastępcy naczelnika Wydziału Specjalnego NKWD ZSRR Moskiewskiego Okręgu Wojskowego kpt. Kowalskiego, polecające wysłanie jeńca wojennego J. Chmielewskiego z obozu juchnowskiego do dyspozycji UGB NKWD BSRR w Mińsku z 21 stycznia 1941 r., [w:] tamże, s. 275.

³² Tamże.

³³ Dyrektywa P. Soprunienki dla naczelnika oddziału specjalnego obozu kozielskiego Starikowicza w związku z przekazaniem akt 31 internowanych obozu juchnowskiego dla potrzeb pracy operacyjnej z 24 stycznia 1941 r., [w:] tamże, s. 276–277.

³⁴ *Jeńcy w Griażowcu i Suzdalu. Alfabetyczne wykazy 3640 jeńców wojennych z 1939 r. – Polaków i przedwojennych obywateli polskich innych narodowości – przetrzymywanych w sowieckich obozach w Griażowcu i Suzdalu*, Warszawa 1998, Indeks Represjonowanych, t. 5, s. 145, 178, 192.

³⁵ Rozkaz P. Soprunienki dla naczelnika oddziału specjalnego obozu kozielskiego M. Starikowicza, nakazujący rozpracowanie 35 internowanych Polaków z 11 kwietnia 1941 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 327.

18 lutego 1941 r. przesłano dane m.in. o Januszu Beynarze³⁶ i Janie Wąsowiczu³⁷. Na przykład, w informacji o J. Wąsowiczu napisano „że był on członkiem młodzieżowej organizacji chłopskiej, przedstawicielem braclawskiego komitetu powiatowego tej organizacji oraz że w 1939 r. został zmobilizowany do powiatowej komendy PP i pracował w niej jako pisarz. Informacje te wystarczyły, ażeby J. Wąsowicza przenieść do obozu kozielskiego i poddać intensywnej „obróbce” przez funkcjonariuszy oddziału specjalnego”³⁸.

27 stycznia 1941 r. w piśmie Zarządu NKWD obwodu smoleńskiego skierowanym do P. Soprunienki pisano:

W związku z ujawnieniem tajnych kontaktów z b[ylą] polską policją i pol[skimi] organami wywiadowczymi prosimy Was o wydanie pilnego polecenia o etapowanie z juchnowskiego obozu NKWD do Smoleńska, do Więzienia Wewnętrznego UNKWD następujących internowanych [...] Z kozielskiego obozu NKWD również do Smoleńska, do Więzienia Wewnętrznego UNKWD [...].

Wśród wymienionych 5 jenów obozu juchnowskiego i 2 kozielskiego nie było żadnych policjantów.

Z informacji Zarządu JW z 4 lutego 1941 r. wynika, że większą część jenieckiej społeczności obozu kozielskiego (1521 osób na 2448 wszystkich) stanowili pracownicy organów karnych, którzy byli aktywnymi kontrrewolucjonistami, a policjanci jawnymi zwolennikami „[...] odrodzenia faszystowskiej Polski. Wszyscy oni zajmowali w był[ej] Polsce odpowiednie stanowisko”³⁹. Podobnie społeczność jeniecka obozu juchnowskiego (2752 osoby), w której stosunkowo małą grupę 72 osoby stanowili podoficerowie i szeregowi policji (łącznie z funkcjonariuszami żandarmerii, straży granicznej, straży więziennej) została – na podstawie badań materiałów agenturalnych – uznana za „nastrojona antyradziecko”⁴⁰. Mieiąc później, 4 marca 1941 r. S. Duchowicz zwrócił się do P. Soprunienki z prośbą o przeniesienie do więzienia wewnętrznego w Baranowiczach plut. Feliksa Spadniewskiego, a 20 czerwca mjr. T. Boruckiego⁴¹. Odsyłanie

³⁶ Syn Mikołaja, urodzony w 1907 r., szeregowy PP, [w:] *Jeńcy w Griazowcu i Suzdalu...*, s. 124.

³⁷ Syn Władysława, urodzony w 1907 r., kapral WP, [w:] tamże, s. 218.

³⁸ *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 277.

³⁹ Informacja Zarządu JW o liczbie jeńców obozu juchnowskiego i kozielskiego z 4 lutego 1941 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 281.

⁴⁰ Tamże, s. 282; zob. szerzej M. Fałdowska, *Rejestracja jeńców wojennych w obozie juchnowskim (lipiec 1940–czerwiec 1941)*, Opole 2017, s. 99–114.

⁴¹ N. Lebediewa, *Katyń. Zbrodnia przeciwko...*, s. 243.

jeńców z obozu do więzień należy odczytywać jako równoznaczne z wyrokiem śmierci, co oznacza, że spośród internowanych przybyłych z Litwy i Łotwy latem 1940 r. do Kozielska „II” i juchnowskiego likwidowano tych policjantów, których uznano za wrogów władzy radzieckiej.

Tadeusz Pieńkowski metodę postępowania władz NKWD wobec jeńców przejętych z obozów internowania na Litwie i Łotwie nazywa selektywnym doborem i wydzieleniem polskich żołnierzy i policjantów będących obiektem szczególnego zainteresowania władz radzieckich⁴². Stwierdza:

Przyjęte i stosowane przez NKWD kryteria praktycznie umożliwiały wyprowadzenie z obozu i „zniknięcie” prawie każdego internowanego. W centralnym systemie zarządzania w ZSRR postępowanie NKWD świadczy, że zapadały decyzje na najwyższym szczeblu władz politycznych i państwowych ZSRR, ażeby nadal „likwidować”, i można założyć z wielkim prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością, rozstrzeliwać polskich jeńców wojennych i internowanych. [...] wielu osadzono w łagrach NKWD i na dalekiej północy, skazując na wieloletnią wyniszczającą pracę.⁴³

Imienny wykaz 8 policjantów internowanych na Litwie następnie przetrzymywanych w obozie Kozielsk „II” i uznanych za „zaginionych” w ZSRR po czerwcu 1940 r. przedstawia się następująco:

1. Przod. PP Kazimierz Fuks
2. Przod. PP Paweł Majewski (Więzenie NKWD w Mińsku).
3. Kom. PP Witold Skrentowski (Więzenie NKWD w Białymstoku [?], Więzenie NKWD w Mińsku).
4. St. przod. PP Emil Stefaniec (Oddział NKWD ZSRR rejonu święciańskiego).
5. St. post. PP Konstanty Szydłowski (Więzenie NKWD Butyrki w Moskwie).
6. Przod. PP Hilary Urbanowicz (Więzenie wewnętrzne UNKWD w Smoleńsku).
7. Przod. PP Antoni Witkowski (Więzenie NKWD w Mińsku. Więzenie wewnętrzne UNKWD w Smoleńsku).
8. Mjr PP Hugo Zemler (Więzenie NKWD w Mińsku).

⁴² T. Pieńkowski, *Działania NKWD w Związku Sowieckim po czerwcu 1940 r. wobec polskich żołnierzy internowanych po 17 września 1939 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2004, t. 39, s. 278.

⁴³ Tamże, s. 280.

Zmiana statusu

Los polskich policjantów więzionych w większości w obozie kozielskim Kozielsk „II” i nielicznych więzionych w obozie juchnowskim – podobnie jak innych jeńców wojennych – został przesądzony w ostatnich dniach stycznia 1941 r. Stosowne polecenia wydawało kierownictwo NKWD ZSRR, a Zarząd JW systematycznie się do tego zadania przygotowywał. Jeńców-policjantów postanowiono wysyłać do przymusowej, katorżniczej pracy. Zastosowanie takiego rozwiązania było bardzo dobrze przemyślane. Po pierwsze, policjanci wykorzystani do pracy mieli przynieść korzyści. Po drugie, praca miała doprowadzić ich do powolnej śmierci. Po trzecie zgon w takich warunkach nie mógł być postawą np. do żadnych oskarżeń w przyszłości.

Przedstawiona w styczniu przez P. Soprunienkę propozycja w sprawie zatrudnienia jeńców wojennych i internowanych, przetrzymywanych w obozach zamkniętych NKWD ZSRR, zakładała⁴⁴ między innymi, że wszyscy policjanci (oficerowie i szeregowi) z obozu kozielskiego i z obozu giazowieckiego będą pracowali w jednej filii obozowej, a wszyscy szeregowi policjanci powołani z rezerwy z obozu juchnowskiego i z obozu giazowieckiego w drugiej filii. Taki podział nadal zapewniał całkowitą izolację policjantów przetrzymywanych wcześniej w obozach kozielskim i juchnowskim. Przed odesłaniem wszystkich jeńców przewidywano dokonanie selekcji osób z wyłączeniem tych, którymi zainteresowane były służby operacyjne NKWD i skierowanie ich do więzień. Zgodnie z planem jeńcy, a wśród nich policjanci mieli pracować w izolacji od więźniów⁴⁵.

Z relacji osadzonych obozu kozielskiego wynika, że w lutym podejmowano w stosunku do nich niestosowane wcześniej metody – ewidentnie wskazują one na próby lub nawet wykonanie egzekucji⁴⁶. Wydaje się zatem słusznym i wręcz koniecznym, aby w tym miejscu postawić pytanie. Czy próba egzekucji jeńców dotyczyła wszystkich, czy może tylko tych, w stosunku do których posiadano obciążające materiały agenturalne?

⁴⁴ Propozycje P. Soprunienki w sprawie zatrudnienia jeńców wojennych przetrzymywanych w obozach, styczeń 1941 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 280.

⁴⁵ Zob. szerzej: M. Fałdowska, *Ponojska „odyseja” polskich jeńców na Wschodzie*, [w:] M. Wiśniewska (red.) *Wojskowość – bezpieczeństwo – wychowanie. Księga jubileuszowa profesora Lecha Wyszczałskiego w 70. rocznicę urodzin*, t. 2, Siedlce 2012, s. 128–145.

⁴⁶ AW, sygn. I/1154, Moje dane personalne i wspomnienia minionych lat, k. 6.

Najprawdopodobniej w początkach marca 1941 r. ponownie pojawiła się kwestia dalszego losu polskich jeńców, z czym związane było wystosowanie przez Zarząd do Spraw Jeńców Wojennych i Internowanych (Zarząd JWI) wielu pism z prośbami o dostarczenie różnorodnych zestawień informacyjnych⁴⁷. Na przykład, 10 marca P. Soprunienko – już jako szef Zarządu JWI – nakazał naczelnikowi oddziału specjalnego obozu kozielskiego M. Starikowiczowi pilne wysłanie szczegółowego raportu o kadrze dowódczej, szeregowych policji, pracownikach wywiadu, agentach i konfidentach z podaniem liczb w każdej kategorii, charakterystyką ich działalności w Polsce i w obozie potwierdzoną konkretnymi faktami. Ponadto nakazał podać liczbę policjantów i jeńców wysłanych z obozów do organów NKWD. Podobne raporty miały zostać wysłać o kadrze wojskowej KOP, Straży Granicznej, żandarmerii i cywilach⁴⁸.

Na podstawie nadesłanych materiałów 27 marca P. Soprunienko poinformował Ł. Berię, że w obozie kozielskim przebywa 1 525 osób służących w organach ścigania i że większość policjantów, żandarmów i innych funkcjonariuszy wrogo odnosi się do działalności rządu radzieckiego; oświadczają, że po zwolnieniu z obozu będą walczyli o odrodzenie Polski oraz ścigali lojalnie odnoszących się do władzy radzieckiej. Kończąc raport, stwierdził: „Mając na względzie, że wymienione kategorie internowanych są aktywnymi i bezwzględными wrogami władzy radzieckiej, uważam za konieczne, na podstawie posiadanych akt ewidencyjnych i materiałów agenturalnych, w stosunku do wszystkich nich przygotować wnioski (skazujące – S.J.) do rozpatrzenia przez Kolegium Specjalne”⁴⁹.

Ludowy komisarz nie przyjął sugestii szefa Zarządu JWI przewidującej zorganizowanie nowej akcji masowego mordowania⁵⁰, na wzór z wiosny 1940 r.⁵¹, lecz postanowił zarządzić wysyłkę jeńców z obozu kozielskiego i juchnowskiego do obozu Ponoj na Półwyspie Kola, gdzie mieli budo-

⁴⁷ Zmiany nazwy Zarządu dokonano 26 lutego 1941 r. dokumentem zatwierdzającym nową strukturę NKWD ZSRR – po rozdzieleniu NKWD ZSRR, zgodnie z dekretem Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 3 lutego 1941 r., na dwa komisariaty ludowe.

⁴⁸ Rozkaz P. Soprunienki dla naczelnika oddziału specjalnego obozu kozielskiego Starikowicza nakazujący sporządzenie raportu o stanie liczebnym obozu z 10 marca 1941 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 302–303.

⁴⁹ Cyt. za: S. Jacyński, *Z internowania w niewolę. Polscy oficerowie przejęci przez NKWD z obozów na Litwie i Łotwie (czerwiec 1940–lipiec 1941)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 4, s. 68.

⁵⁰ Zob. szerzej: N. Pietrow, *Poczet katów katyńskich*, Warszawa 2015.

⁵¹ Zob. szerzej: S. Jacyński, *Ocaleni od zagłady...*, s. 81–135; M. Fałdowska, *Obóz polskich...*, s. 277–291; B. Gałek, *Starobielsk...*, s. 308–382; M. Fałdowski, *Zagłada polskich*

wać lotnisko wojskowe koło Murmańska⁵². W tym celu koniecznością były badania lekarskie osadzonych pod względem odporności na ciężkie warunki pracy na dalekiej Północy⁵³.

Po otrzymaniu odpowiednich rozkazów od Ł. Berii, 28 marca P. Soprunienko prosił jego zastępcę Siergieja N. Krugłowa o zgodę na oddelegowanie do obozów kozielskiego i juchnowskiego pomocnika naczelnika 4. Wydziału (sanitarnego) Zarządu Grigorija J. Kalmanowicza i lekarza F.W. Sokołowa (tylko do obozu kozielskiego) celem dokonania przeglądu medycznego i wyłączenia jeńców nienadających się do pracy fizycznej⁵⁴.

Po ponadmiesięcznym pobycie w obozach G. Kalmanowicz powiadomił P. Soprunienkę, że zgodnie z poleceniem wyjechał 1 kwietnia. Przeprowadził badania lekarskie pod kątem przydatności jeńców do pracy w warunkach dalekiej północy i w pasie centralnym. W obozie kozielskim badaniami objęto zarówno szeregowych, jak i oficerów. I tak, wśród szeregowych 1 528 osoby uznano za zdolne do pracy fizycznej, w tym do ciężkiej pracy fizycznej 1 133 osoby, nie rozstrzygnięto przydatności 16 chorych przebywających w tym czasie w lazarecie lub wymagających dodatkowego badania, 2 osadzonych uznano za niepełnoletnich, 78 osób uznano za niezdolne do pracy (przyczyny choroby); wśród oficerów 832 osoby uznano za zdolne do pracy fizycznej, nie rozstrzygnięto przydatności 5 chorych przebywających w tym czasie w lazarecie, nie uwzględniono do pracy 77 jeńców należących do wyższej kadry oficerskiej, 28 osób uznano za niezdolne do pracy (przyczyny choroby).

W obozie juchnowskim spośród badanych 2 605 osób uznano za zdolnych do pracy fizycznej, w tym do ciężkiej pracy fizycznej 2 137, nie rozstrzygnięto przydatności 33 chorych przebywających w tym czasie w lazarecie lub wymagających dodatkowego badania, 2 osadzonych uznano za niepełnoletnich, 142 osoby uznano za niezdolne do pracy (przyczyny choroby). Przydatność do pracy określano tylko na podstawie danych

policjantów więziennych w obozie specjalnym NKWD w Ostaszkwie (wrzesień 1939–maj 1940), Szczytno 2016, s. 255–292.

⁵² Szerzej o wysłce do jeńców z obu obozów Ponoj: M. Faldowska, *Ponojska „odyseja”*..., s. 128–145.

⁵³ AAN, HI, Kolekcja Andersa, IV–58 (579–580). Kwestionariusz. Kpt. Pietkiewicz Jan, k. 1.

⁵⁴ Pismo P. Soprunienki do S. Krugłowa w sprawie delegowania pracowników w celu przygotowania wysyłki jeńców z obozów kozielskiego i juchnowskiego z 28 marca 1941 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 313.

o stanie zdrowia jeńców, nie uwzględniano kwalifikacji zawodowych. Nie dla wszystkich przebadanych starczyło jednak szczepionek. W obozie kozielskim pierwszym szczepieniem przeciwko tyfusowi brzuszemu i paratyfusowi objęto szeregowych, drugie (jako ostatnie) miało być przeprowadzone 17 kwietnia. Łącznie za pierwszym razem zaszczepiono 1 526 szeregowych, a z powodu wskazań lekarskich szczepionki nie przyjęło 36 osób⁵⁵. Badaniami nie objęto 77 wyższych oficerów, których najprawdopodobniej nie zamierzano wysłać do ciężkiej pracy fizycznej. Ze względu na stan zdrowia odrzucono 78 policjantów i 28 oficerów. Za nadających się do pracy uznano 1 133 policjantów i 637 oficerów⁵⁶. Brak szczepionek dla jeńców obozu kozielskiego zmusił kierownictwo NKWD do przesunięcia terminu wysłania oficerów na północ, a ponieważ wybuch wojny niemiecko-radzieckiej 22 czerwca 1941 r. przeszkodził w ich przewózce, nie trafili oni ostatecznie do obozu ponojskiego.

Przetransportowanie wybranych jeńców do nowego miejsca przeznaczenia było możliwe po rozpoczęciu sezonu nawigacyjnego na Morzu Białym. Do tego czasu czyniono starania, aby przynajmniej formalnie zorganizować obóz. 8 kwietnia 1941 r. Ł. Beria podpisał rozkaz nr 00358 nakazujący odkonwojowanie więźniów w okresie od 15 maja do 4 czerwca do prac przy budowie lotniska. Mieli zostać oni umieszczeni w oddzielnym obozie (podobozie), w izolacji od pracujących już tam osadzonych⁵⁷. Do zorganizowania przewozu i przyjęcia jeńców 18 kwietnia oddelegowano do Murmańska pracowników Zarządu JWI: zastępcę naczelnika 1. Wydziału mł. lejtn. Nikołaja I. Romanowa i starszego inspektora 3. Wydziału mł. lejtn. Pawieła A. Iwanowa. Do Leningradu i Murmańska, w celu realizacji zamówień i organizacji odbioru jeńców oraz ładunków, skierowano pracowników 3. Wydziału – pomocnika naczelnika Dmitrija I. Stiepaszki i starszego inspektora Fomę S. Timoszkę⁵⁸.

⁵⁵ Raport pracownika 4. Wydziału Zarządu JW G. Kalmanowicza dla P. Soprunienki z inspekcji stanu zdrowotnego jeńców w obozach juchnowskim i kozielskim z 6 maja 1941 r., [w:] tamże, s. 345–347.

⁵⁶ N. Lebediewa, *Katyń. Zbrodnia...*, s. 244–245.

⁵⁷ Okres od 15 maja do 4 czerwca podają autorzy publikacji: *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 17. Natomiast w dokumencie sporządzonym przez Czernyszowa do Orłowskiego z 28 maja 1941 r. zastępca komisarza ludowego powołuje się na ten sam rozkaz z tego samego dnia, lecz okres wysyłki jeńców do Ponoju wskazuje dłuższy o 11 dni – od 15 maja do 15 czerwca, [w:] W. Abarinow, *Opracowy z Katynia*, Kraków 2007, s. 96.

⁵⁸ Pismo P. Soprunienki do W. Czernyszowa w sprawie delegowania pracowników do Leningradu i Murmańska w celu przygotowania przyjęcia jeńców wojennych z 18 kwietnia 1941 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 333.

15 maja zastępca komisarza ludowego S. Krugłow podpisał rozkaz nr 00586 odnośnie „organizacji tymczasowego obozu NKWD dla jeńców wojennych w punkcie »Ponój«”⁵⁹. Z obozu kozielskiego do Ponoju wysłano w dwóch turach 1 434 osoby. 16 maja wysłano łącznie 1000 osób, w tym 575 podoficerów policji, 423 szeregowych oraz kapitana; 9 czerwca przewieziono kolejne 434 osoby, w tym: 65 podoficerów i 43 szeregowych policji⁶⁰. Z obozu juchnowskiego wysłano w trzech turach 2 495 osób. Wśród wysłanych 31 maja 1 017 jeńców – jak wynika z dokumentów NKWD – nie było żadnych policjantów; 6 czerwca wysłano 995 osób, w tym 5 szeregowych policji; 9 czerwca wysłano 483 osoby, w tym 7 szeregowych⁶¹. Zatem z ogólnej liczby 3 929 wszystkich osadzonych, policjanci stanowili grupę liczącą co najmniej 1 118 osób, w tym 1 106 z obozu kozielskiego i 12 z obozu juchnowskiego. W lipcu 1941 r. władze radzieckie poleciły wycofać Polaków z dalekiej północy. 12 lipca obóz w Ponoj nazwany „Doliną Śmierci”⁶² został ostatecznie opuszczony przez jeńców. Ratunkiem okazała się agresja Niemiec na ZSRR 22 czerwca 1941 r. oraz rozpoczęcie działań wojennych na obszarze obwodu murmańskiego.

Zakończenie

Kolejność odgórnie podejmowanych, a następnie realizowanych decyzji w obozach, między obozami oraz między obozami i więzieniami było wynikiem przemyślanej eksterminacji Polaków, a zwłaszcza służby mundurowej odpowiedzialnej za bezpieczeństwo wewnętrzne. Przedstawienie decyzji mających na celu wykrycie „niebezpiecznych” policjantów pozwoliło wykazać, jak wielką wagę kierownictwo NKWD przywiązywało do ludzi zajmujących kierownicze stanowiska w Policji Państwowej. Zde-

⁵⁹ Rozkaz nr 00586 komisarza ludowego spraw wewnętrznych ZSRR o organizacji obozu jeńców wojennych w Ponoju oraz etat obozu z 16 maja 1941 r., [w:] tamże, s. 351; N. Lebediewa, *Operacja po „rozgruzkę” speclagerej*, [w:] *Katynskaja drama. Kozielsk, Starobielsk, Ostaszków: sud’ba intiernirowannyh polskich wojennostużaszczich*, Moskwa 1991, s. 157–158; zob. szerzej: J. Maroszek (opr.), *Nieznaný łagier we wsi Ponoje, „Sybirak” 1999*, nr 21, s. 77–78.

⁶⁰ Informacja N. Worobjowa o liczbie i kategoriach polskich jeńców wysłanych do obozu w Ponoj z 11 lipca 1941 r., [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 3, s. 413.

⁶¹ Tamże, s. 413–414.

⁶² *Zapisy Terroru. Repozytorium...*, Jan Pytlak, s. 1, <https://www.zapisyterroru.pl> (dostęp: 31.07.2018).

maskowanych i ujawnionych policjantów przemieszczano zawsze z obozu juchnowskiego do kozielskiego lub z obu obozów bezpośrednio do więzień. Natomiast w stosunku do wszystkich policjantów, podjęto decyzję wywiezienia ich do przymusowej katorżniczej pracy, mającej na celu poniżenie oraz wyniszczenie zarówno psychiczne jak i fizyczne, prowadzące do powolnej naturalnej śmierci. Policjanci przetransportowani z obozów kozielskiego i juchnowskiego do obozu ponojskiego zostali skierowani do wykonywania najcięższych robót.

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest losom polskich policjantów więzionych w obozach jenieckich NKWD juchnowskim i kozielskim. Ukazuje wielki nacisk ludzi oddanych Stalinowi na funkcjonariuszy operacyjnych NKWD, mających wykonać pracę polegającą na ujawnieniu i izolowaniu tych, którzy nie godzili się na jakąkolwiek współpracę z władzami radzieckimi, prowadzili działalność kontrrewolucyjną i myśleli o odbudowie niepodległej Polski. Obrazuje kolejność odgórnie podejmowanych decyzji, a następnie realizowanych w obozach, między obozami oraz między obozami i więzieniami. Przedstawienie decyzji mających na celu wykrzycie „niebezpiecznych” policjantów pozwoliło wykazać, jak wielką wagę kierownictwo NKWD przywiązywało do ludzi zajmujących kierownicze stanowiska w Policji Państwowej. Wykazano, że o ile zdemaskowanych policjantów przemieszczano z obozu juchnowskiego do kozielskiego lub z obu jednostek bezpośrednio do więzień, o tyle w stosunku do wszystkich policjantów podjęto decyzję wywiezienia ich do przymusowej katorżniczej pracy mającej na celu nie tylko poniżenie, ale również powodującej powolną śmierć.

Maryla Fałdowska

‘EXPOSE AND ISOLATE’ – THE FATE OF POLICE OFFICERS FROM JUKHNOVO AND KOZELSK CAMPS (JULY 1940–JUNE 1941)

The article is about the fate of Polish police officers imprisoned in NKVD prisoner-of-war’s camp in Jukhново and Kozelsk. It presents the huge pressure of Stalin’s loyal people on operational officers of NKVD whose work was to expose and isolate those who did not agree for any form of cooperation with the Soviet authorities, conducted counterrevolutionary activities and consider reconstruction of independent Poland. It shows the sequence of top-down decisions taken and

implemented in camps, between camps as well as between camps and prisoners. Presenting the decisions which were aimed at detecting ‘dangerous’ police officers allowed to show how important for NKVD was people who executive posts at the State Police. It was demonstrated, that while the exposed police officers were moved from Jukhnovo camp to Kozelsk camp, or from both camps directly to prisons, it was decided to send all police officers for grueling forced labour which was aimed not only at humiliating, but also causing death.

KEY WORDS: *State Police, Soviet captivity, prisoners of war, Kozelsk camp, Jukhnovo camp*

Bibliografia

- Abarinow W., *Oprawcy z Katynia*, Kraków 2007.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Hover Instytutom, Kolekcja Andersa, IV–58 (493–497); IV–58 (649–650); IV–58 (579–580).
- Archiwum Wschodnie w Warszawie, sygn. II/641; sygn. I/1154.
- Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, sygn. VIII 800.20.355; VIII 800.20.450.
- Fałdowska M., *Obóz polskich jeńców wojennych w Koziełsku (wrzesień 1939–maj 1940)*, Siedlce 2013.
- Fałdowska M., *Ponojska „odyseja” polskich jeńców na Wschodzie*, [w:] M. Wiśniewska (red.), *Wojskowość – bezpieczeństwo – wychowanie. Księga jubileuszowa profesora Lecha Wyszczeńskiego w 70. rocznicę urodzin*, t. 2, Siedlce 2012.
- Fałdowska M., *Rejestracja jeńców wojennych w obozie juchnowskim (lipiec 1940–czerwiec 1941)*, Opole 2017.
- Fałdowski M., *Zagłada polskich policjantów więziennych w obozie specjalnym NKWD w Ostaszówce (wrzesień 1939–maj 1940)*, Szczytno 2016.
- Gątek B., *Starobielsk: obóz jeniecki NKWD, wrzesień 1939–maj 1940*, Warszawa 2014.
- Halicki K., *Organizacja i funkcjonowanie Policji Państwowej w Okręgu Wileńskim w okresie międzywojennym – zarys problematyki*, [w:] H. Styś, P. Tomaszewski (red.), *Historia i Polityka. Myśl polityczna i dyplomacja w XX wieku*, t. VII, Toruń 2008.
- Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Kol. 12/5/4.
- Jaczyński S., *Ocaleni od zagłady. Losy oficerów polskich ocalałych z masakry katyńskiej*, Warszawa 2012.
- Jaczyński S., *Z internowania w niewolę. Polscy oficerowie przejęci przez NKWD z obozów na Litwie i Łotwie (czerwiec 1940–lipiec 1941)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 4.
- Jeńcy w Griazowcu i Suzdalu. Alfabetyczne wykazy 3640 jeńców wojennych z 1939 r. – Polaków i przedwojennych obywateli polskich innych narodowości – przetrzymywanych w sowieckich obozach w Griazowcu i Suzdalu, Warszawa 1998, „Indeks Represjonowanych”, t. 5.
- Katyń. Dokumenty zbrodni, W. Materski i in. (red. nauk. i oprac.), t. 2 – *Zagłada, marzec–czerwiec 1940*, red. A. Belerska, Warszawa 1998.
- Katyń. Dokumenty zbrodni, W. Materski i in. (red. nauk. i oprac.), t. 3 – *Losy ocalałych, lipiec 1940–marzec 1943*, red. A. Belerska, Warszawa 2001.
- Lebiediewa N., *Katyń. Zbrodnia przeciwko ludzkości*, Warszawa 1997.

- Lebiediewa N., *Operacja po „rozgruzke” speclagerej*, [w:] *Katynskaja drama. Kozielsk, Starobielsk, Ostaszków: sud’ba intiernirowannyh polskich wojennoslužaszczich*, Moskwa 1991.
- Nieznany lagier we wsi Ponoje, opr. J. Maroszek, „Sybirak” 1999, nr 21.
- Pieńkowski T., *Działania NKWD w Związku Sowieckim po czerwcu 1940 r. wobec polskich żołnierzy internowanych po 17 września 1939 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2004, t. 39.
- Pietrow N., *Poczet katów katyńskich*, Warszawa 2015.
- Zapisy Terroru. Repozytorium Ośrodka Badań nad Totalitaryzmami, <https://www.zapisy-terroru.pl>.
- Zbrodnia katyńska. Bibliografia 1940–2010*, opracowanie, red. I. Kowalska, E. Pawińska, wstęp M. Tarczyński, Warszawa 2010.